

УДК 159.923.3

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ОЦІНЮВАННЯ ДІЙНОСТІ В СТРУКТУРІ СТАВЛЕННЯ ДО СВІТУ В ОСІБ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ ОСОБИСТОСТІ

Большакова А.М., д. психол. н.,
завідувач кафедри психології
Харківська державна академія культури
Перевозна Т.О., к. психол. н.,
доцент кафедри психології
Харківська державна академія культури
Харцій О.М., к. психол. н.,
доцент кафедри психології
Харківська державна академія культури
Віденєєв І.О., к. психол. н.,
доцент кафедри психології
Харківська державна академія культури

У статті досліджуються параметри оцінювання дійсності та зумовлюючі їх особливості змістовного функціонування в осіб зі специфічними розладами особистості. Показано, що високий рівень дезінтегрованості різних аспектів ставлення до оточуючої дійсності опосередковано зумовлює викривлення процесів саморегуляції в даних осіб. Визначені закономірності дозволять наблизитись до виявлення ресурсів та інструментів соціалізації людей зі специфічними особистісними розладами, розвитку їх адаптивних можливостей та потенцій саморегуляції.

Ключові слова: специфічні розлади особистості, змістовні утворення, оціночні процеси, параметри оцінювання.

В статье исследуются параметры оценивания действительности и обуславливающие их особенности смыслового функционирования у лиц со специфическими расстройствами личности. Показано, что высокий уровень дезинтегрированности различных аспектов отношения к окружающей действительности опосредованно обуславливает искажение процессов саморегуляции у данных лиц. Выявленные закономерности позволят приблизиться к выявлению ресурсов и инструментов социализации людей со специфическими личностными нарушениями, развитию их адаптивных возможностей и потенций саморегуляции.

Ключевые слова: специфические расстройства личности, смысловые образования, оценочные процессы, параметры оценивания.

Bolshakova A.M., Perevozna T.O., Khartziy O.M., Videnieiev I.O. THE QUESTION OF STUDYING THE SPECIFICITY OF THE EVALUATION OF REALITY IN THE STRUCTURE OF THE ATTITUDE TOWARDS THE WORLD IN PEOPLE WITH SPECIFIC PERSONALITY DISORDERS

The article examines the parameters of the evaluation of reality and their peculiarities of meaningful functioning in individuals with specific personality disorders. It is shown that the high level of disintegration of various aspects of the relation to the surrounding reality indirectly leads to distortion of the processes of self-regulation in these individuals. The determined laws will help to identify the resources and tools of socialization of individuals with specific personality disorders, the development of their adaptive capacities and potentials of self-regulation.

Key words: specific personality disorders, meaningful education, evaluation processes, evaluation parameters.

Постановка проблеми. Для медичної психології проблематика дослідження аномального функціонування особистості за своїм практичним та теоретичним значенням є класичною. Як відомо, особистісні аномалії належать до найбільш поширених нервово-психічних розладів. Статистично в групі межових розладів вони поступаються лише невротичному реєстру. Що зумовлює затребуваність досліджень структурно-дина-

мічної організації психопатичної особистості та специфіки аномального особистісного функціонування. З іншого боку, має місце незначна представленість емпіричних досліджень вищеозначених феноменів у сучасній вітчизняній психологічній науці. Традиційно вважається, що можливості корекції поведінки психопатичної особистості значно обмежені. Це протиріччя стоїть на заваді виявлення ресурсів та інструментів соціалізації осіб

зі специфічними особистісними розладами, розвитку їх адаптивних можливостей та потенцій саморегуляції. Оскільки специфічні особистісні розлади (психопатії) за своєю суттю являють собою саме особистісні аномалії, власне дослідження змістовних особливостей внутрішнього життя аномальної особистості, її індивідуальної свідомості, реконструкція її суб'єктивних факторів, оцінювання фізичної та соціальної дійсності, ціннісних утворень та картини світу в цілому є тим простором наукового пошуку, де криється відповіді на вищевказані питання.

Актуальним для сучасної психології особистості є дослідження суб'єктності людини, науковий інтерес до дослідження структури ставлення до світу та змістовної структури індивідуальної свідомості. Активно досліджуються питання конкретної ролі ціннісно-змістовних утворень у функціонуванні особистості, його продуктивності та адаптивності. У випадку психопатичних особистостей – це проблематика несприятливого формування структур індивідуальної свідомості, котрі детермінують дезадаптивні та непродуктивні форми самореалізації цих осіб. В якості структурних елементів індивідуальної свідомості особистості визначаються такі психологічні утворення, як: ціннісні орієнтації, емоційно-ціннісні ставлення, змістовні утворення, суб'єктивна картина світу, ціннісно-змістова теорія, оціночні процеси. При цьому найбільш інтегративним феноменом, який на змістовному рівні формує коло перемінних, котрі визначають суб'єктивну систему оцінки та ставлення до оточуючого є картина світу. Згідно із сучасним уявленням картина світу є суб'єктивним образом об'єктивної реальності, котрий відбиває індивідуально неповторну специфіку особистості. Головна функція картини світу – це інтеграція, структурування та інтерпретація життєвих подій, явищ предметної та соціальної дійсності, власних станів та відношень на основі ціннісних систем особистості. В опосередкуванні світосприйняття суб'єктивною картиною провідну роль відіграє ціннісно-змістова теорія особистості, як імпліцитно представлена система ціннісних орієнтацій. Психологічний зміст та особливості ціннісних орієнтацій визначають тип орієнтовної діяльності в певних класах суспільних цінностей. Ця діяльність є тим психологічним механізмом, котрий зумовлює формування мотивів ціннісного вибору. Ціннісний рівень відображення дійсності являє собою особливу субстанцію особистості, психологічний зміст котрої включає в себе оціночні судження відносно об'єктів соціальної дійсності та певний тип оцінювально орієнтованої діяльності у визначеному класі суспільних цінностей [2; 3; 7; 10].

На сучасному етапі дослідження структурно-ієрархічної організації змістовної сфери психопатичної особистості загальноновизначним є уявлення про те, що ціннісно-змістова сфера в даного контингенту характеризується такими особливостями, як: патологічно підвищена лабільність, недостатня сформованість ієрархії, внутрішня конфліктність та незрілість [4; 5; 6; 9]. Крім того, система ціннісних утворень осіб зі специфічними особистісними розладами демонструє такі ознаки, як: недостатня осмисленість власних ціннісних відношень, низький рівень узгодженості та, відповідно, високий рівень конфліктності та автономії функціонування окремих цінностей, котрі опосередковано детермінують недостатній розвиток довільної регуляції поведінки та незадовільний рівень соціальної адаптації [1; 11; 14; 15].

Разом із тим в означеній області досліджень невизначеною залишається система параметрів, котра лежить в основі оціночних процесів психопатичної особистості. Актуальність даного дослідження полягає в необхідності сформувати системні уявлення щодо феноменів, котрі зумовлюють картину світу в людей зі специфічними розладами особистості, що відповідає потребам сучасної теоретичної та практичної психології.

У зв'язку з вищезазначеним метою даної роботи стало вивчення специфіки системи оцінювання дійсності як складової частини картини світу та ціннісно-змістовної сфери в аномальних особистостях. Цей аналіз є складовою частиною комплексного дослідження змістовних утворень в осіб із розладами особистості. В якості досліджуваної групи були обстежені 100 осіб, котрі у відповідності з діагностичними критеріями МКХ-10 мали діагноз «специфічний розлад особистості» (психопатія) та, зокрема, були визнані нездатними до проходження військової служби. Крім того, 56% досліджених мали супутні розлади: наслідки черепно-мозкової травми, алкоголізм, наркоманія. У контрольній групі були представлені психічно здорові особистості, котрі за віковим, соціально-демографічним, освітнім та іншими показниками були ідентичними основній групі.

Однією з методик, котрі надають можливість оцінити коло феноменів, які визначають на суб'єктивному рівні систему оцінки особистості, є репертуарний тест рольових конструктів Дж. Келлі. Як відомо, підхід Дж. Келлі дозволяє досліджуваному самому обирати систему координат, в якій найбільш органічно розташовується простір його світосприйняття. Методологічна основа цього підходу полягає у виокремленні актуальних для різних груп досліджуваних структур ставлення до дійсності та індивідуально значущих

цінностей, висловлених у власних формулюваннях. Тобто результатом використання репертуарного тесту стала реконструкція реальних факторів оцінювання дійсності, котрі зумовлюють особливості змістовного функціонування особистості. Зокрема, цей методологічний підхід дозволив виявити параметри оцінювання та специфіку процесів оцінки в психопатичних особистостей. Використовувалась репертуарна решітка, котра представляла собою матрицю, в якій стовпцями були елементи класичного рольового списку тесту Келлі. Процедура полягала в тому, що досліджуваному пропонувались певні репертуарні ролі, котрі презентували різні сфери його життєвого досвіду: сімейного, виробничого, інтимного, соціального та ін. із метою актуалізувати індивідуальне уявлення щодо конкретних осіб із його теперішнього та минулого оточення. Завдання полягало в порівнянні між собою людей із рольового списку з метою визначення збігів та розбіжностей їх прагнень, цінностей, ставлення до життя. Алгоритм такого порівняння сприяє актуалізації цих прагнень та цінностей у формі конструктів. Отримані конструкти були піддані подальшій обробці та аналізу, спрямованому на визначення реальних способів оцінювання в конкретних осіб, оцінку місця цих перемінних в оцінювальній діяльності та пов'язаними з ними ціннісно-змістовними структурами. Первісна обробка полягала в об'єднанні синонімічних та близьких за змістом конструктів. Далі здійснювалось групування конструктів у блоки, кожний із котрих презентував певну сферу відношень. Для відтворення максимальною відповідності результатів психосемантичним особливостям досліджуваних груп учасники експерименту виступали експертами в процесі групування конструктів та формуванні блоків. Опрацьовані матриці були піддані математичній обробці за допомогою параметричних та непараметричних методів статистики, засобів дискримінантного системного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У даному матеріалі викладені результати, отримані з використанням методики репертуарних решіток, як відображення системи відношень у досліджуваних обох груп у факторах оцінювання, котрі є органічними їх власному сприйняттю реальності. Виявлення суб'єктивних факторів оцінювання дійсності стало складовою частиною комплексного дослідження специфічних особливостей структури ставлення до світу в осіб зі специфічними розладами особистості. У даній статті обговорюється система параметрів, що лежить в основі оцінювальних процесів цих людей.

Результатом використання репертуарного тесту стала реконструкція реальних факторів оцінювання дійсності, котрі зумовлюють особливості змістовного функціонування особистості. Зокрема, цей методологічний підхід дозволив виявити параметри оцінювання та специфіку процесів оцінки в психопатичних особистостей. Головним чинником аналізу став конструкт. Конструкт як такий розглядався нами як суб'єктивний інструмент, створений особистістю для сприйняття, оцінки та інтерпретації оточуючої дійсності.

Аналіз кількісних показників представленості різних типів конструктів, використаних досліджуваними обох груп, дозволив виявити ряд закономірностей оціночного процесу в даного контингенту.

Таблиця 1

Представленість різних типів конструктів

Показники	Досліджувана група	Контрольна група
Середня кількість конструктів	3.38	9.57
Кількість непродуктивних формальних конструктів (у %)	8	2
Кількість продуктивних емоційно позитивних конструктів (у %)	71	89
Кількість продуктивних емоційно негативних конструктів (у %)	21	9

Як свідчать наведені дані, існує ряд особливостей, котрі характеризують систему конструктів як факторів оцінювання в психопатичних особистостей. По-перше, середня кількість конструктів, використаних аномальними особистостями для визначення найбільш бажаних прагнень та цінностей людей, значно менша, ніж у контрольній групі (майже втричі). Оцінюючи цей показник, слід підкреслити соціальні та особистісні характеристики даного контингенту. Перш за все, це низький соціальний та культурний рівень психопатів, їх недостатня ангажованість у соціальні взаємини. Крім того, в цьому показнику знайшли відображення такі когнітивні особливості досліджуваних, як нерозвиненість когнітивних структур, домінування емоційного відреагування над інтелектуальною переробкою досвіду, обмеженість самосвідомості. Як відомо, кількість перемінних, котрі використовуює людина для створення системи координат, яка визначає картину світу, відповідає когнітивній складності її змістовної системи. У даному випадку значне зменшення кількості конструктів у досліджуваній групі свідчить про

однозначно недостатню когнітивну складність змістовно-ціннісної системи в аномальних особистостях. Це створює передумови для формування дефіцитності змістовного функціонування свідомості, а також незрілості ціннісних позицій цих осіб внаслідок примітивізації та недостатньої багатомірності оцінювання предметної та соціальної дійсності. Другим фактором, котрий демонструє специфічність суб'єктивної системи оцінок психопата, є кількість непродуктивних формальних конструктів (у 4 рази більше в порівнянні з контрольною групою). Цей показник також опосередковано свідчить про вищезначені особливості когнітивної сфери психопатичної особистості. Зокрема, неконструктивності оцінок.

Третім фактором, що відрізняє людей зі специфічними розладами особистості, є співвідношення емоційно-позитивних та емоційно-негативних конструктів. Як видно з даних, наведених у таблиці 1, відсоткове співвідношення між позитивними та негативними формулюваннями вказує на більшу представленість емоційно-позитивних визначень в обох досліджуваних групах. У той же час звертає на себе увагу той факт, що аномальні особистості в достовірно більшій кількості використовували негативні конструкти. Частково цей результат можна пояснити відсутністю або слабкою розвиненістю в психопатів навичок свідомої роботи з власними змістовними утвореннями, а також рефлексії та самоаналізу. Крім того, посиленню негативних тенденцій сприяв той факт, що дослідження проводилось в умовах певного нервово-психічного напруження. Інтерпретація цього феномену пов'язана з багаторазово описаною в спеціальній літературі наявністю негативних соціальних установок у психопатичних особистостей, пов'язаних із превалюванням зовнішнього локусу контролю, домінуванням екстрапунітивних тенденцій, а також високого рівня внутрішньої напруги як наслідку специфіки особистісної самореалізації психопата [4; 5; 6; 9].

Разом із тим у дослідженні були встановлені змістовні розбіжності в системах конструктів. Були виокремлені фактори, котрі відображають змістовне наповнення ставлення досліджуваних особистостей до світу та лежать в основі оціночних процесів. Ці фактори формують ціннісні орієнтації особистості та надають їм роль змістовних регуляторів поведінки, зокрема оціночної діяльності. Зміст даних факторів зумовлює провідні засади оцінки дійсності. Тобто були означені області життєвого простору, котрі мають найбільшу значущість для досліджуваних обох груп [11; 14; 15]. Ці сфери життєдіяльності мають найбільшу цінність для пред-

ставників досліджуваних груп та формують їх системи змістових перемінних, що лежать в основі ставлення до світу та суб'єктивної системи оцінки. До цього списку належать: інтимно-особистісні стосунки, сфера фізичного та психічного здоров'я, матеріальний добробут, а також робота та ділові якості. Однак структурно-змістова організація взаємозв'язку відповідних цінностей має суттєві розбіжності в здорових та аномальних особистостях. У першій групі вищезначені цінності утворюють ядро ціннісної системи. Вони пов'язані між собою, а також із фактором розгорнутості в часі, котрий відіграє роль системоутворюючого. Останній фактор відсутній у системі конструктів як основі сприйняття реальності психопатичних особистостей. У контрольній групі наявність блоку конструктів, котрі презентують фактор розгорнутості в часі, зумовлює прогнозування своїх життєвих перспектив та визначення генеральних ліній самореалізації в цих людей, що забезпечує достатній рівень усвідомлення власного життя, зв'язок із минулим досвідом та побудову адекватних планів на майбутнє, а також визначає здатність системи цінностей відігравати роль змістовного регулятора поведінки. У той же час психологічний зміст відсутності часової перспективи в психопата полягає у відсутності в даному випадку розуміння значення активної позиції в питанні самореалізації та саморозвитку, що на практиці проявляє себе в непродуктивності, особливостях використання минулого досвіду, неадекватності планування та прогнозу результатів власної діяльності, непослідовності поведінки, а також особливостей саморегуляції особистостей зі специфічними розладами [4; 5; 6; 9]. Наслідком чого є викривлення спрямованості особистості та відсутність продуктивної провідної тенденції оцінювальної діяльності. Крім того, провідні цінності, що формують змістовні лінії оцінювальної діяльності людей, котрі не є аномальними особистостями, об'єднані сильними взаємними зв'язками, що демонструє достатню гармонійність та структурованість системи ставлення до світу. У психопатичних особистостей виявлено недостатню структурованість системи провідних цінностей, низький рівень узгодженості елементів цієї системи, їх високу конфліктність, що зумовлює високий рівень дезінтегрованості різних аспектів ставлення до провідних життєвих цінностей та, як наслідок, – непродуктивності суб'єктивних систем оцінки. Як і неконструктивний характер функціонування ціннісно-змістовної сфери в цілому. Такий стан речей, у свою чергу, може бути пов'язаним із недостатньою адаптацією до оточуючої мікро- та мікросоціальної дійсності

та засвоєнням нормативних цінностей (ціннісно-мотиваційний рівень), що в сукупності з викривленням поведінкового репертуару (рівень реалізації) аномальних особистостей створює ризики неадекватної поведінки.

Висновки з проведеного дослідження.

Особливості функціонування психопатичної особистості, аномальність її характерологічних рис, особливості когнітивної сфери, зокрема відсутність навичок розгорнутої роботи з власними змістовними утвореннями, нерозвиненість рефлексії та самоаналізу зумовлюють недостатню опрацьованість та представленість у свідомості аномальної особистості власних семантичних одиниць. У даному дослідженні ці феномени проявили себе у вкрай низькому рівні середньої кількості використаних конструктів, значному збільшенні числа формальних непродуктивних конструктів, а також у зростанні числа емоційно-негативних конструктів у порівнянні з аналогічними показниками в контрольній групі, що зумовило низький рівень когнітивної складності системи оцінювання. Структура змістовних факторів, котрі лежать в основі оцінювання навколишньої дійсності та формують картину світу психопатичної особистості, мала такі характеристики, як: недостатня структурованість та низький рівень когнітивної складності ціннісно-орієнтаційної системи, низький показник узгодженості елементів цієї системи та їх висока конфліктність, недостатня усвідомленість власних ціннісно-мотиваційних тенденцій та слабка орієнтованість у власних змістовних утвореннях. Сфери життєдіяльності, які мають найбільшу цінність для аномальних особистостей та формують їх системи змістовних змінних, що лежать в основі ставлення до світу та суб'єктивної системи оцінки, такі: інтимно-особистісні стосунки, сфера фізичного та психічного здоров'я, матеріальний добробут, а також робота та ділові якості. Ці змінні визначають найбільш дезадаптуючу роль життєвих ситуацій, пов'язаних з особливостями самореалізації психопата. Звертає на себе увагу відсутність в осіб з особистісними аномаліями такого фактору оцінки дійсності, як розгорнутість у часі, у той час як у контрольній групі цей фактор є однією з перемінних, котрі інтегрують систему оцінки реальності. Високий рівень дезінтегрованості різних аспектів ставлення до оточуючої дійсності опосередковано зумовлює викривлення процесів саморегуляції в даних осіб. Оскільки саме рівень змістовно-ціннісного розвитку особистості є тим резервом, котрий здатен компенсувати дію конкретних характерологічних особливостей психопата, визначені закономірності дозволять наблизитись до виявлення ресурсів та інструмен-

тів соціалізації осіб зі специфічними особистісними розладами, розвитку їх адаптивних можливостей та потенцій саморегуляції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Большакова А.М. До питання дослідження емоційно-особистісних тенденцій в аномальних особистостях з протиправною поведінкою. *Право і безпека*. 2017. № 2(65). С. 126–130.
2. Бубнова С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система. *Психологический журнал*. 1999. № 5. С. 38–44.
3. Будинайте Г.Л. Личностные ценности и личностные предпосылки субъекта. *Вопросы психологии*. 1993. Т. 14. № 5. С. 99–105.
4. Гульдман В.В. Особенности формирования и использования прошлого опыта у психопатических личностей // *Журнал невропатологии и психиатрии им. С.С. Корсакова*. 1974. Т. 74, вып.12. С. 1830–1836.
5. Зейгарник Б.В. Очерки по психологии аномально-го развития личности. М.: МГУ, 1980. 169 с.
6. Зотова О.И. Проблемы отклоняющегося поведения // *Психологические проблемы социальной регуляции поведения*. М.: Наука, 1976. С. 343–365.
7. Каракозов Р.Р. Организация смыслопоисковой активности человека как условие осмысления жизненного опыта // *Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии*. М., 1997. С. 257–273.
8. Козлова И.Н. Личность как система конструктов: некоторые вопросы психологической теории Дж. Келли // *Системные исследования*. М.: Наука, 1975. С. 128–149.
9. Кудрявцев И.А. Особенности регуляции деятельности психопатических личностей смысловыми (мотивационными) установками. *Журнал неврологии и психиатрии*. 1985. № 12. С. 1837–1842.
10. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. № 5. С. 15–26.
11. Перевозная Т.А. Нарушения механизмов саморегуляции у аномальных личностей в их взаимосвязи со структурно-динамическими характеристиками их ценностно-ориентационной сферы. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Сер.: Психологія. Вип. 45. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. № 937. С. 238–241.
12. Похилько В.И., Техника репертуарных решеток в экспериментальной психологии личности. *Вопросы психологии*. 1984. № 3. С. 151–158.
13. Франселла Ф. Новый метод исследования личности. М.: Прогресс, 1987. 184 с.
14. Шестопалова Л.Ф. Особенности ценностно-смысловой сферы и нарушений механизмов социальной адаптации у психопатов, реализовавших противоправные действия. *Журнал психиатрии и медицинской психологии*. 1999. № 2. С. 81–92.
15. Шестопалова Л.Ф. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами и склонностью к противоправному поведению. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 3. С. 66–71.